

Грушко О.В.,
аспірант ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
м. Київ

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕНТИ

Посилення ролі держави у сучасному суспільстві веде до розширення функцій держави політичними суб'єктами для реалізації власних інтересів з метою отримання додаткового доходу на політичному ринку. Така поведінка суб'єктів політичного ринку отримала назву «рентоорієнтованої», а сам процес – «пошук політичної ренти». Завдяки неінституціональній теорії та її методології можна пояснити, чому виникає це негативне явище для суспільства. Боротьба за привласнення політичної ренти характерна для будь-якої економічної системи, адже особистий інтерес є головним рушійним мотивом економічної діяльності. У роботі досліджено суть, механізм та основні інструменти пошуку політичної ренти.

Ключові слова: політична рента, теорія суспільного вибору, неінституціоналізм, політичний ринок.

Постановка проблеми. У сучасному світі велику роль почали відігравати політичні відносини, які активно впливають на економічний розвиток будь-якої країни. Взаємозалежність економічних та політичних явищ призводить до тісного взаємозв'язку економіки та політики. Посилення ролі держави в економіці, веде до розширення можливостей формування та отримання політичної ренти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теорія політичної ренти розглядається як складова теорії суспільного вибору та пов'язана з іменами Анни Крюгер, Джеймса Бюкенена, Гордона Таллока, Роберта Толлісона. Окремі аспекти розглядаються також у роботах М. Олсона, А. Ослунда, Б. Вагнера, А. Хілмана, А. Лоунбурга та ін. В Росії цією проблемою займаються такі науковці як Р. Нуреєв, К. Сонін, Б. Левін, О. Бородіна, А. Олейник, Т., А. Заостровцев, С. Шульгін та ін. Окремі питання, присвячені теорії політичної ренти висвітлювали такі українські вчені, як: Т. Гуоровська, В. Дементьєв, І. Малий, Ю. Зайцев, В. Лагутін, О. Мошенець, М. Гордон, М. Галабурда та ін.. Але ця проблема не набула серйозної розробки як методологічно, так і у практичному узагальненні. Це пояснюється тим, що надто важко здобути фактичні дані відносно привласнення та перерозподілу політичної ренти, адже вони не публікуються в жодній країні світу. Тому неможливо розробити точні прогнози, а висновки носять абстрактний характер.

Метою роботи є обґрунтування теоретичних, методологічних та концептуальних засад сутності політичної ренти з урахуванням специфіки її формування та привласнення на сучасному політичному ринку.

Виклад основного матеріалу. Теорія політичної ренти є важливим досягненням в теорії суспільного вибору, яка вивчає політичний механізм формування макроекономічних рішень, а також різні способи та методи, за допомогою яких люди використовують державні установи у своїх власних інтересах, які є рушійною силою економічних процесів. Використовуючи принципи класичного лібералізму та методи мікроекономічного аналізу, представники цієї теорії зробили об'єктом аналізу не вплив кредитно-грошових, фінансових заходів на економіку, а сам процес прийняття урядових рішень [1, с. 546].

Політику Дж. Б'юкенен розглядає як арену мінових відносин, де відбувається обмін, подібний до ринкового: «Політика – складна система обміну між індивідами, у якій останні намагаються колективно досягнути своїх власних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, окрім індивідуальних. На ринку люди міняють яблука на апельсини, а в політиці – погоджуються платити податки в обмін на блага, необхідні всім і кожному – від місцевої пожежної охорони до суду» [4, с.108]. Різниця між ринковим і політичним обміном полягає у тому, що його учасники мають різну мету. На ринку, як відомо, відбувається взаємовигідний обмін. У політичній сфері державні посадовці, чиновники, депутати не завжди керуються міркуваннями виключно суспільного блага. Швидше, навпаки: як звичайний економічний індивід вони прагнуть до максимізації власної вигоди, послідовного проведення індивідуальних інтересів, у тому числі на державній службі та у виборних органах. Наприклад, в обмін на голоси на виборах майбутні політичні діячі обіцяють запровадження вигідних законів, зменшення ставок оподаткування, підвищення соціальних стандартів тощо [6, с. 306].

Розробка теорії політичної ренти започаткована Гордоном Таллоком та Анною Крюгер на рубежі 1960–70-х р. XX ст. В 1967 р. Гордон Таллок заклав основи для вивчення втрат добробуту від утворення монополій та введення тарифів [14]. Варто зазначити, що пошук політичної ренти зацікавив економічну науку відносно нещодавно, проте сам факт його існування мав місце у всіх економічних системах, набуваючи різного змісту. Термін «пошук політичної ренти» був введений американкою Анною Крюгер у 1974 р., як форма прояву рентоорієнтованої поведінки на політичному ринку. Як зазначає автор, в багатьох ринкових економіках обмеження уряду економічної активності є широко розповсюдженим фактом життя. Ці обмеження призводять до виникнення різних форм ренти, за яку люди часто вступають в конкурентну боротьбу. В одних випадках така конкуренція є повністю легальною. В інших випадках пошук ренти набуває інших форм, таких як хабарництво, корупція, контрабанда та чорний ринок. Анна Крюгер поглибила вивчення рентоорієнтованої поведінки та зосередила акцент на обмеженнях у міжнародній торгівлі та сільському господарстві [15, с. 291].

У сучасному розумінні рента визначається як особливий вид стабільного фіксованого нетрудового доходу, безпосередньо не пов'язаного з будь-якою формою підприємницької діяльності, що отримується власником обмежених ресурсів чи права в результаті їх експлуатації [3, с. 6]. Тобто вона виступає економічною формою реалізації права власності у її чистому вигляді. Виникають рентні відносини між економічними агентами з приводу пошуку джерел утворення, привласнення, розподілу та перерозподілу ренти як доходу на обмежений монополізований ресурс.

У найбільш широкому значенні під політичною рентою розуміють сукупність індивідуальних благ (економічних, політичних, правових, духовних та ін.), які отримує або може отримати державний агент зверх грошових доходів або інших благ, одержуваних ним як безпосередній еквівалент затраченої ним праці. Тобто це доходи, що перевищують той їх розмір, який міг би бути отриманий індивідом у випадку виконання даного виду діяльності альтернативним чином за відсутності монополії на владу [2, с. 12]. Таким чином, пошук політичної ренти можна визначити як намагання економічних агентів отримати економічну ренту за допомогою політичного процесу. Економічні агенти намагаються заволодіти винятковими перевагами, використовуючи примус держави для служби приватного інтересу.

В політичному житті, як і в економічному, кожний учасник максимізує власну функцію корисності. Об'єктом індивідуального інтересу, що керує людською поведінкою (в тому числі і в політичній сфері, і в державній діяльності), є індивідуальні блага (блага для індивідуального споживання), отримані індивідом в результаті цієї поведінки. Державний агент розглядається в якості раціональної («економічної») людини, яка здатна оцінити індивідуальну користь та витрати від політичної діяльності. Тобто державну діяльність можна звести до діяльності раціональних індивідів, які приймають рішення у відповідності з принципом максимізації індивідуальної функції корисності [7, с. 454].

Рентоорієнтована поведінка на політичному ринку, проявляється як здатність суб'єктами максимально задовольнити свої інтереси, що знаходить вияв у мотивах та поведінці. Виділимо основних суб'єктів процесу пошуку політичної ренти. Пересічний споживач суспільних благ або громадянин висловлює та захищає свої інтереси в якості виборця. Бюрократ також є споживачем суспільних благ внаслідок того, що він є громадянином цієї держави. Виборець виявляє свої переваги за допомогою механізму голосування. Ресурси, які знаходяться в розпорядженні виборця – це не тільки його особисте право голосу, але й можливості, пов'язані з участю в різноманітних організаціях, фінансування політичних кампаній. Ці можливості в свою чергу обумовлені розподілом доходів, вільного часу та інших ресурсів, а їх використання – ступенем зацікавленості індивіда в прийнятті того або іншого рішення [11, с. 89]. Характерною особливістю цього суб'єкта є низький рівень організації та взаємодії між окремими особами, і тому він, як правило, несе основні втрати від пошуку політичної ренти іншими суб'єктами [5, с.302]

Ті, для кого характерні інтенсивні однорідні переваги, об'єднуються в групи тиску. Вони є основними суб'єктами привласнення політичної ренти, адже є її ініціаторами. Група тиску – невеликі за розмірами групи, які володіють значними об'ємами інформації, відносно організовані, вміють відстоювати та захищати свої інтереси, а також чинити значний тиск на інших суб'єктів з метою прийняття вигідних їм рішень [5, с.303]. Такий групі легше домогтися згоди на надання їй привілеїв або пільг, оскільки пов'язані з цим витрати майже не відчуються для інших громадян, внаслідок відсутності необхідної інформації та байдужого ставлення до суспільних проблем. Тому вигоди від реалізації спеціального інтересу концентруються всередині групи, а витрати розподіляються на все суспільство [11, с. 106]. Групи тиску діють, як правило, в межах національної економіки і тому можна говорити, що політична рента носить макроекономічний характер. Якщо ці групи є достатньо сильними, щоб здійснювати вплив на міжнародну політику, тоді політична рента набуває міжнародного характеру.

Створенням та реалізацією суспільних благ займається не бюрократичний апарат, а певна уповноважена посадова особа. Бюрократ діє в межах своєї компетенції, яка обмежується формальними, неформальними нормами та ресурсами, які знаходяться в його розпорядженні. Таким чином, завдяки займаній посаді в бюрократичному апараті, бюрократ отримує можливість здійснювати отримання ренти. Чим вище посада, яку займає бюрократ, тим більші можливості отримати ренту [5, с. 302]. Ще однією важливою характеристикою бюрократичного апарата є достатньо добра організація та взаємодія всередині ієрархічної структури, задля збереження свого положення та можливості отримання бюрократичної ренти. Ця рента може бути як місцевого рівня так і національного, в залежності від отриманої посади та повноважень конкретної особи.

Політики є основними фігурами в моделях захоплення ренти – або вони отримують ренту безпосередньо для себе, або для когось з розрахунком, що їм віддячать за зусилля. Адже вся діяльність по захопленню ренти можлива лише тоді, коли бюрократія і політики, чутливі до такої діяльності, зацікавлені в тиску з боку фірм, тому що мають з цього зиск. Корислива поведінка чиновників і політиків у подібних ситуаціях пов'язується з рентоорієнтованою поведінкою. Така поведінка полягає в діяльності, спрямованій або на використання монопольного становища, або на отримання доступу до урядових субсидій (на відміну від намагання в умовах ринкової економіки отримати прибуток) [12, с. 494]. Політики зацікавлені у рішеннях, які забезпечують явні та негайні вигоди, тобто вимагають прихованих витрат, які складно виявити. Діапазон благ, що входять до складу політичної ренти, надзвичайно широкий – від додаткових грошових доходів і розширення можливостей одержання матеріальних благ до різного роду нематеріального порядку (влади, поваги тощо) [2, с. 13].

Опишемо пошук політичної ренти, використовуючи рентоорієнтовану поведінку індивідів на політичному ринку. Застосовуючи неінституціональний підхід, а саме методологію теорії раціональної поведінки, зазначимо, що індивід намагається максимізувати свою корисність за рахунок використання свого положення на політичному ринку, таким чином, щоб отримати політичну ренту. Політична рента пов'язана з різного роду бар'єрами та обмеженнями, що накладаються на трансакції. При цьому акцент зміщується з контролю доступу до рідкісних ресурсів на контроль доступу до угоди або поле взаємодій як сукупності трансакцій, що мають чіткі межі у фізичному та інституційному просторі. Адміністрація (влада) обмежує доступ до поля, що призводить до монополізації права визначати, кому надавати цей доступ, а кому – ні. Саме обмеженість доступу або відсутність сприятливих умов призводять до бажання подолати ці бар'єри, внаслідок цього виникає політична рента. Така монополізація створюється людьми штучно, використовуючи адміністративний ресурс, як правило, на шкоду суспільства. Адже відбувається процес перерозподілу, а не створення, обмежених благ на користь тих, хто володіє монопольним становищем на політичному ринку. Перш за все, мова йде про використання можливостей держави, які стають об'єктом монополії господарювання окремих чиновників і політиків. Тобто джерелом політичної ренти є монополія на владу [9, с. 100]. Виникають відносини квазі-власності на деякі умови господарювання, коли реальні функції, притаманні державі, привласнюються тимчасово в своїх інтересах певними людьми. Тіньова ціна доступу до цих ресурсів для зацікавлених осіб буде меншою порівняно з доходом від їх використання. Тому вони погоджуються на відповідні витрати, практично поступаючись частиною свого додаткового доходу на користь того, хто контролює цей доступ до ресурсів [3, с. 7].

За своєю економічною сутністю політична рента є наслідком суб'єктивних дій уряду, який дає можливість групі осіб, що впливають на політичний процес, привласнювати частину створюваного в суспільстві доходу. Таке привласнення не підпорядковується законам факторно-функціонального розподілу доходів, а є наслідком перерозподілу первинних форм доходу: земельної ренти, заробітної плати, прибутку, відсотка. У сучасній економіці розподіл доходів значною мірою визначається взаємодією впливових на політичній арені груп, а особливе становище держави спонукає ці групи суспільства боротися за владу, за контроль за найважливішими його органами з метою реалізації власних інтересів, що впливає на прийняття політичних рішень [10, с. 196].

Дж. Стіглер визначає чотири основні способи привласнення політичної ренти окремими групами: прямі грошові субсидії; обмеження доступу в галузь, а отже, контроль за появою нових конкурентів (за допомогою квот, протекціоністських тарифів та ін.); привілеї, що дають змогу певній галузі впливати на виробництво в суміжних галузях; пряма фіксація цін [10, с. 196].

Причинами існування можливостей вилучення політичної ренти можна виділити такі: неповнота інформації (основна ідея полягає в тому, що доступ до інформації не є безкоштовним та вільним, тобто отримання інформації вимагає яких-небудь витрат. Неповнота інформації на практиці означає непрозорість у прийнятті рішень); обмежена раціональність (теорія обмеженої раціональності пропонує альтернативні процедури вибору в умовах неповної інформації); опортуністична поведінка учасників (опортуністичною можна вважати таку поведінку, яка спрямована на досягнення власних цілей економічного агента і не обмежена міркуваннями моралі. У загальному випадку вона трактується як надання неповної або викривленої інформації. В її основі лежить розбіжність економічних інтересів, обумовлена обмеженістю ресурсів, невизначеністю і, як наслідок, недосконалою специфікованістю умов контракту) [13].

Можна констатувати, що інтереси державного агента і суспільства прямо не співпадають, а «невидима рука», спроможна їх узгоджувати, відсутня. Б'юкенен зазначає, що закон «невидимої руки» Адама Сміта не має політичного аналогу [7, с. 20]. Для створення ефективної мотивації державного агента необхідно, щоб розрив між граничною корисністю рентного доходу і граничними втратами колективних благ заповнювався зовнішньою владою над його поведінкою. Точніше кажучи, розрив корисності заповнюється для державного агента витратами (санкціями), які повинне створити йому суспільство, якщо його діяльність суперечить інтересам громадян, і які здатні перенести норму заміщення в бік суспільних благ. Отже, з боку суспільства є необхідною «видима рука» влади над державою. Як раціональні індивіди, які максимізують власну вигоду, самі по собі державні агенти не схильні нести витрати зі створення колективних благ для суспільства і будуть створювати їх лише за наявності зовнішньої змушуючої влади. Така влада здатна змусити державних агентів нести витрати на користь суспільства (тобто створювати колективні блага) за умови, що ця влада буде застосовувати до них санкції у випадку відмови з їх боку підкорити свою діяльність суспільним цілям [8, с. 268].

Пошук політичної ренти призводить до суспільних втрат внаслідок неефективного перерозподілу благ. Створюючи ренту, державний агент створює одночасно втрати для себе як для члена суспільства. Між тим втрати поширюються на всіх, а рентний дохід присвоюється індивідуально або в рамках вузької групи. У державного агента втрата суспільного блага для всіх «перекривається» отриманням приватного блага для себе. Приватні блага будуть створюватися за рахунок суспільних до тих пір, поки граничні доходи державного агента не будуть перевищувати його граничних втрат як члена суспільства [8, с. 267].

Дж. Б'юкенен виділяє три типи витрат, пов'язаних з пошуком ренти: витрати потенційних отримувачів монополії; зусилля бюрократів, які намагаються перетворити свої доходи у витрати потенційних монополістів; викривлення, яке виникає внаслідок утворення монополії чи діяльності держави, направленої на пошук політичної ренти [16, с.397].

Висновки:

1) провали ринку та його неспроможність виробляти суспільні блага, призводять до посилення ролі держави в економіці. І як внаслідок цього відбувається розбухання державного та бюрократичного апарату, що призвело до виникнення політичної ренти;

2) концепція пошуку політичної ренти, як наукова категорія зародилась у 70-х роках ХХ ст., а саме явище було присутнє в усіх економічних системах, адже це питання особистої вигоди, яка є рушійною силою людини в будь-які часи;

3) під політичною рентою розуміють сукупність індивідуальних благ (економічних, політичних, правових, духовних та ін.), які отримує або може отримати державний агент зверх грошових доходів або інших благ, одержуваних ним як безпосередній еквівалент затраченої ним праці;

4) в політичній діяльності особистий інтерес має широкий діапазон і включає окрім грошових доходів ще й політичні, духовні, правові та інші блага. Такі мотиви, як прагнення влади, популярності, соціального статусу та ін., відіграють значну роль в політичному житті;

5) державні чиновники намагаються отримати матеріальні вигоди за рахунок як суспільства в цілому, так і окремих осіб, які домагаються прийняття окремих рішень. Бюрократи, беручи участь у політичних процесах, роблять спроби провести такі рішення, які б гарантували їм отримання економічної ренти за рахунок суспільства. Все це призводить до зловживань владою та втратами для суспільства.

Список використаних джерел

1. Історія економічних вчень: Підручник: У 2 ч. – Ч. 2 / За ред. В.Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
2. Економічна теорія в умовах глобалізації економіки. Тези доповідей і виступів II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (17-18 березня 2010 року) / заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Семенова А.Г. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 126 с.
3. Гуровська Т.В. Політична рента в сучасній трансформаційній економіці. Автореф. дисерт. на зд. к. ст.. к.е.н. К. 2011.
4. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики // Вопросы экономики. – 1994, № 6.
5. Институциональные проблемы эффективного государства: монография / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк: ГВУЗ «ДонНТУ», 2012. – 372 с.
6. Сучасні економічні теорії: навч. посіб. / В.М. Феценко. – К.: КНЕУ, 2012. – 474 с.
7. Нуреев Р.М. Джеймс Бьюкенен и теория общественного выбора // Бьюкенен Дж. М. Сочинения. – М.: «Таурис Альфа», 1997. – с. 445-482
8. Дементьев В.В. Экономика как система власти / Министерство образования и науки Украины. Донецкий национальный технический университет. / Изд. 2-е – Изд-во ДонНТУ, 2006. – 392 с.
9. Ослунд А. «Рентоориентированное поведение» в российской переходной экономике // Вопросы экономики. – 1996. – № 8
10. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 /Ред. кол.: С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002
11. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора: Основы теории государственных финансов: Учебник для вузов – М.: Аспект Пресс, 1996. – 319 с.
12. Кілієвич О., Мергенс О. Мікроекономіка для аналізу державної політики: Підручник. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 655 с.
13. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / [А. В. Дементьев, Р. М. Нуреев, С. Г. Шульгин и др.]; Под ред. Р. М. Нуреева. – [2-е изд.]. – Ч. 3. Государство в современной России. – М., 2003.
14. Tulloch Gordon. The Welfare of Tariffs, Monopolies and Theft // Western Economic Journal. – 1967. – № 5. – P. 224–232.
15. Krueger Anne O. The Political Economy of the Rent-Seeking Society // American Economic Review. 1974. –№ 64. – P. 291–303
16. Микроэкономика: учебник / И.В. Новикова [и др.]; под ред. И.В. Новиковой, Ю.М. Ясинского. – Минск: Тетра-Системс, 2010. – 448 с.

Summary. Strengthening of role of the state in a modern society conduces to expansion of functions the states by political subjects for realization of own interests with the purpose of receipt of additional profit at the political market. Such conduct of subjects of political market got the name of «rent-seeking», and a process is a «search of political rent». It is possible to explain due to a neoinstitutional theory and its methodology, why this negative phenomenon is for a society. A fight for the appropriation of political rent is characteristic for any economic system, in fact the personal interest is main motive reason of economic activity. In the article was researched essence, mechanism and basic instruments of search of political rent.

Key words: rent-seeking, public choice theory, neoinstitutionalism, political market.

УДК 332.1:330.3:339.5

Денисюк В.А.,

к.т.н., с.н.с. Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г.М. Доброва НАН України, м. Київ

АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ЗА РІВНЕМ ТЕХНОЛОГІЧНОСТІ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Досліджені показники експорту та імпорту продукції Хмельницької області в 2007–2013 рр. за обсягами, технологічними укладами і деякими товарними кодами. Виявлено особливості динаміки змін коефіцієнта покриття експортом імпорту. Розглянуто напрями активізації інноваційного розвитку регіональної економіки для оптимізації промислового виробництва та реалізації структурних змін.

Ключові слова: *регіональна економіка, експорт та імпорт продукції, технологічний уклад, структура промислового виробництва, товарні коди, інноваційний розвиток, структурні зміни, Хмельницька область.*

Постановка проблеми. До найважливіших критеріїв реалізації системних перетворень в країнах, що дозволяють активізувати інноваційні процеси, відносяться підвищення економічної ефективності зовнішньої торгівлі країни з зарубіжними країнами шляхом нарощування обсягів торговельного обороту продукцією обробних галузей при зміні структури експорту та імпорту за рахунок збільшення експорту та імпорту продукції 5-го ТУ (високотехнологічної продукції) і 4-го ТУ (середньовисокотехнологічної продукції), а також ступеня конкретної участі регіонів країни в торговому обміні наукомісткими товарами. Висока питома вага такої продукції в експорті регіону і країни, як правило, свідчить про високий науково-технічний та виробничий рівні галузей, продукція яких йде на експорт. Імпорт такої групи товарів в цілому відображає рівень розвитку галузей регіональної та національної економіки та сприяє не тільки наповненню ринку дефіцитними товарами, розвитку технологій і освоєння важливих напрямків НТП та промислового розвитку, але також є важливим джерелом бюджетних надходжень.

Тому актуальні розробка та вдосконалення методичних підходів для аналізу експортного потенціалу регіонів, динаміки і питомої ваги експортованих та імпортованих товарів за видами і ступенем їх переробки, а також їх практичне застосування для дослідження стану і розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів і оцінка їх внеску в міжнародну торгівлю країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу завдань і проблем розвитку експортно-імпортної торгівлі наукоємною промисловою продукцією на національно-